

فناوری ساخت و تزئین ریتون‌های دوره ساسانی (مطالعه موردی: ریتون موجود در مجموعه آرتور ساکلر)

چکیده

ریتون‌های فلزی از جمله ظروف جانورسان پیش از اسلام بوده که در مورد شیوه‌های ساخت و تزئین آنها مطالعات جامعی صورت نگرفته است. نمونه‌های یافت شده از این ظروف به فرم‌های مختلفی وجود دارند، اما فرم کلی ریتون‌ها شامل دو قسمت بوده است؛ قسمت دهانه به صورت استوانه یا مخروطی که جهت ریختن مایعات بوده است و قسمت قدامی آن به شکل سر حیوان ساخته می‌شده است. ریتون‌ها به عنوان اشیاء تجملی درباری شمرده می‌شده است که در مراسم‌های خاص و آیینی مورد استفاده قرار می‌گرفته است. در بعضی نمونه‌ها این اشیاء صرفاً تزئینی بوده و کارکرد مصرفی نداشته است، اما در نمونه‌های زیادی از آنها مایعات از قسمت دهانه استوانه‌ای یا مخروطی ریخته شده و از طریق دهانه حیوان و یا قسمت انتهایی ظرف قابل نوشیدن بوده است. دوران اوج ساخت ریتون‌های فلزی عصر هخامنشی و ساسانی است که نمونه‌های زیادی از این آثار در مجموعه‌های مختلف خارج و داخل ایران نگهداری می‌شود. این پژوهش با هدف شناسایی و مطالعه روش‌های ساخت و تزئین ریتون‌های مربوط به دوره ساسانی با تأکید بر ریتون مجموعه آرتور ساکلر تدوین شده است. رویکرد پژوهش توصیفی - تحلیلی، بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی اعم از ساخت ریتون مشابه در کارگاه فلزکاری بوده است. روش گردآوری داده‌ها از نوع کتابخانه‌ای و ثبت مشاهدات و تجربیات نگارندگان بوده است. نتایج پژوهش نشان داد که روش ساخت و تزئین این ریتون‌ها با استفاده از چکش کاری سرد بر بدنه فلزی بوده است؛ این بدنه‌ها چند تکه ساخته می‌شده و بعد از روسازی به یکدیگر لحیم می‌شده است. مهم‌ترین فلز مورد استفاده در ساخت ریتون‌های ساسانی نقره بوده که با استفاده از ترصیع طلا قسمت‌های مشخص شده زر اندود شده است. همچنین ثبات ایدئولوژیکی دوره ساسانی در بازنمایی مفاهیم قدرت و جاودانگی در ریتون‌های قلمرو ساسانی و حکومت‌های همجوار آن نقش اساسی را داشته است.

واژگان کلیدی: فناوری ساخت و تزئین، ریتون‌های دوره ساسانی، چکش کاری سرد، ریتون آرتور ساکلر، الگوی‌های فرم و نقش.

مقدمه

ریتون‌ها نوعی از ظروف منحصربه‌فرد در پیش از اسلام بوده که غالباً به فرم حیوانی با جنس‌های مختلف سفال، سفال لعابدار، عاج، شیشه، سنگ‌های معدنی، برنز و فلزات مختلف ساخته می‌شدند. از دوره مادها به بعد تا دوره ساسانی فرم‌های متنوع فلزی ساخته می‌شد که با توجه به پیشرفت فلزکاری، ریتون‌ها از طلا و نقره ساخته و به‌عنوان شاهکارهای هنری ایران پیش از اسلام محسوب می‌شدند. این اشیاء علاوه بر نشان دادن قدرت و شکوه امپراطوری ایران، جهت نوشیدن مایعات خاصی بوده، اما بعضی نمونه‌ها صرفاً تزئینی بوده و کارکرد مصرفی نداشته است. شکل کلی ریتون‌ها از سر حیواناتی مانند شیر، بز، گوزن، بزکوهی شاخدار، قوچ و گربه‌وحشی ساخته شده‌اند که به قسمت شیپوری و یا استوانه‌ای دهانه منتهی می‌شدند. بر روی بدنه ریتون‌ها نقوش مختلفی قلمزنی^۱ شده که فرم حیوان را به واقعیت نزدیک کرده است. علاوه بر تزئینات اجرا شده بر روی ریتون‌های ساخته شده با فلز نقره از طلا جهت ایجاد تضاد رنگی استفاده شده است. ریتون‌های دوره هخامنشی عموماً از طلا و به فرم‌های حیوانات غیرواقعی ساخته می‌شده است، اما ریتون‌های دوره ساسانی با فلز نقره ساخته و قسمت‌های مشخصی از آن طلا اندود می‌شده است. در عین حال فرم حیوانات در ریتون‌های دوره ساسانی بیشتر به واقعیت نزدیک شده است. هنرمندان دوره ساسانی با توجه به حمایت حکومت از صنعت فلزکاری به‌ویژه در ساخت ظروف نقره‌ای، به نوآوری در شیوه‌های ساخت و تزئین ظروف ترغیب می‌شدند، در این میان ریتون‌های فلزی از جمله ظروفی بودند که به ساخت نمونه‌های متنوع آن اقدام می‌شود. برخلاف نمونه‌های هخامنشی و حتی اشکانی که مطالعات بیشتر و کامل‌تری در مورد آنها انجام شده، کمتر به فنون ساخت و فرم‌های رایج ریتون‌های ساسانی پرداخته شده است. بنابراین ضرورت موضوع و انجام پژوهشی مستقل با توجه به عدم مطالعه و شناخت ویژگی‌های

ساختاری و فنی ریتون‌های ساسانی بیش از پیش مشهود است. در این راستا هدف پژوهش پیش رو شناسایی روش‌های ساخت و تزئین ریتون‌های مربوط به دوره ساسانی با تأکید بر ریتون مجموعه آرتور ساکلر است.

سؤالات پژوهش

- ۱- الگوهای ساخت ریتون‌های فلزی دوره ساسانی متأثر از کدام فرهنگ یا فرهنگ‌ها بوده است؟
- ۲- در ساخت و تزئین ریتون نقره‌ای مجموعه ساکلر از کدام فناوری‌ها استفاده شده است و نقوش آن بر چه مفاهیمی دلالت دارند؟

روش پژوهش

این پژوهش براساس هدف از نوع کاربردی و براساس ماهیت و روش از نوع پژوهش‌های توصیفی - تحلیلی و بر پایه تجربه عملی و تطبیق آن با یافته‌های نظری تحقیق است. ابزار گردآوری داده‌ها در پژوهش حاضر از یک سو بهره‌گیری از میراث نوشتاری مکتوب از قبیل کتب و مقالات مرتبط و تصاویر موجود در کاتالوگ موزه‌ها بوده است و از سوی دیگر با استفاده از مواد اولیه از قبیل فلز مس، ابزار شکل‌دهی، چکش‌کاری، لحیم‌کاری و تزئین در کارگاه فلزکاری ریتون مشابه ساخته و تمامی مراحل ساخت با دقت مستندنگاری شده است. به عبارت دیگر در پژوهش حاضر با بازسازی ریتون گالری مجموعه آرتور ساکلر فناوری ساخت و تزئین آن به صورت عملی تحلیل شده است. دلیل انتخاب شیوه کتابخانه‌ای - تجربی این است که با شناخت فناوری ساخت و تزئین ریتون به صورت عینی پژوهشگر می‌تواند تا فرایندهای تولید و مهارت‌های فنی هنرمند دوره ساسانی را بهتر درک کند و در روند بازآفرینی فرایند ساخت آن قرار گیرد.

پیشینه پژوهش

در مورد ظروف جانورسان دوره‌های تاریخی ایران پژوهش‌هایی به صورت دوره‌ای و با رویکرد هنری و تاریخی به بررسی ویژگی‌های شکلی و ظاهری و یا ساختارشناسی مواد به کار رفته در آنها صورت گرفته است. از جمله زهرالسادات حسینی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «اصالت‌سنجی ریتون سیمین منتهی به سر شیر ماده منسوب به دوره هخامنشی موجود در موزه هگمتانه بر مبنای مطالعه تطبیقی» منتشر شده در فصلنامه اثر، دوره ۴۳، شماره ۳ با مطالعه ریتون مورد پژوهش و مقایسه نمونه‌های مشابه، به راستی‌آزمایی تاریخ‌گذاری، گونه‌شناسی، فن ساخت و آرایه تزئینی آن پرداخته‌اند. نتایج پژوهش حاکی از عدم انتساب نمونه موجود در موزه هگمتانه به دوره هخامنشی بوده است. فروغ عمویان و حسن بلخاری (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه تطبیقی فرم و عملکرد ظروف آیینی و نمادین ایران با تأکید بر ریتون‌ها» چاپ شده در دوره ۱، شماره ۱ نشریه مطالعات عالی هنر بر هویت عملکردی و نمادین ریتون‌ها در طول تاریخ تأکید داشته‌اند و منشأ هویتی آنها را اسطوره‌های بعضاً حیوانی دانسته‌اند. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که خاستگاه‌های اسطوره‌ای و طبیعی هر یک در پردازش فرم ریتون‌ها و باورهای اعتقادی در پردازش نوع عملکرد آنها موثر بوده‌اند. در پژوهش دیگری از مصطفی رستمی و همکاران (۱۳۹۷) با عنوان «نقش اسطوره‌های ایران و یونان در پیکرنگاری بخش قدامی ریتون‌های اشکانی نسا (سنتور، ورزآمد، گریفون و شیرسان)» منتشر شده در نشریه پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، دوره ۹ شماره ۲۱، به بررسی مفاهیم نهفته در ریتون‌های مکشوفه از نسا پرداخته‌اند و فرم آنها را متأثر از مفاهیم اسطوره‌های ایران و یونان عنوان کرده‌اند. بیتا مصباح و ابوالقاسم دادور (۱۳۹۸) در مقاله «تحلیل اسطوره‌شناختی مفاهیم مؤثر بر شکل و فرم ریتون‌های هخامنشی» چاپ شده در نشریه باغ نظر، دوره ۱۶، شماره ۷۲، ریتون‌های هخامنشی را از نظر فرمی و ساختاری مطالعه و مفاهیم آیینی و اسطوره‌ای منقش بر ریتون‌های هخامنشی را بررسی کرده‌اند. در پژوهشی از حمید افشار و ندا صحراپیما (۱۳۹۵) با عنوان «ریتون یکی از مؤلفه‌های شناخت هنر و مذهب اشکانیان» چاپ شده در نشریه مطالعات ایران‌شناسی، دوره ۲، شماره ۲، به معرفی و قلمرو پراکنش ریتون‌های مکشوفه از قلمرو اشکانی پرداخته و مشخص شد که نقوش ریتون‌های این دوره از تنوع هنری برخوردار بوده و تأثیر هنر یونانی و بومی اشکانی در ایجاد آنها مؤثر بوده است. در مقاله دیگری از ابوالقاسم دادور و بیتا مصباح (۱۳۹۱) با عنوان «تأثیر دو فرهنگ هنری هلنی و ایرانی در شکل و تزئینات ریتون‌های اشکانی» منتشر شده در نشریه باغ نظر، شماره ۲۱، سال ۹، تأثیرات فرهنگ ایران و هلنی را در فرم و نقوش

ریتون‌های اشکانی بررسی کرده‌اند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که بازنمود فرهنگ هلنی از طریق نمایش خدایان المپی و اساطیر مرتبط با آنها، نیم‌تنه‌های برهنه زنان و نیز چهره‌های خدایان تجلی یافته و تأثیر هنر ایرانی به استفاده از نیم‌تنه جانوران تخیلی، حیوانات اهلی و نیز جنگ میان حیوانات ارتباط می‌یابد. ابوالقاسم دادور و نصرت‌الملوک مصباح اردکانی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «بررسی شکل و فرم در ریتون‌های ایرانی (هزاره چهارم قبل از میلاد تا پایان دوره ساسانی)» چاپ شده در نشریه هنرهای زیبا، دوره ۲، شماره ۴۱، فرم ریتون‌های ایرانی را بر اساس مناطق جغرافیایی مکشوفه بررسی و سه دسته کلی ریتون‌های مخروطی، شاخی شکل و کوزه ای شکل را معرفی کرده‌اند. نتایج پژوهش یاد شده بر رواج نمونه‌های مخروطی و استوانه‌ای در داخل ایران فرهنگی تأکید دارند. بتی هنسلک (Hensellek, 2019) در مقاله‌ای در شماره ۵۲ نشریه Iranian Studies با عنوان «سرگرمی‌های نوشیدنی سغدی در پنجکنت» به بررسی برداشت‌های مذهبی - آیینی از ریتون در سغد قرن هشتم میلادی می‌پردازد و به این نتیجه می‌رسد که نقاشی‌های سغدی نه تنها روایت‌های مذهبی یا آموزه‌های اخلاقی را تصویر می‌کرده، بلکه شادی و جشن را نیز به تصویر می‌کشیده است. در این راستا به بازنمایی ریتون مجموعه ساکدر در موزه متروپولیتن جهت ارائه مراسم آیینی سغدی پرداخته است. همانگونه که از پیشینه پیداست عموم مطالعات صورت گرفته بر ریتون‌های دوره هخامنشی و اشکانی متمرکز بوده و کمتر به هنر ریتون‌سازی ساسانی پرداخته شده است. علاوه بر آن از نظر روش‌های ساخت و تزئین، ریتون‌های ساسانی مطالعه نشده‌اند، به‌طوریکه پژوهش حاضر از نخستین پژوهش‌هایی است که به بررسی الگوهای ساخت و مفاهیم نقش شده بر ریتون‌های ساسانی پرداخته و به‌صورت عملی نحوه ساخت یکی از شاخص‌ترین ریتون‌های دوره ساسانی را بازنمایی می‌کند.

فناوری ساخت ریتون و گاه‌شناسی آن

ریتون^۲ کلمه‌ای یونانی است و در تعریفی کلی به ظروفی از جنس، طلا، نقره، برنز، شیشه، سفال و عاج گفته می‌شود که در قسمت قدامی به انسان و حیوان و در بخش تحتانی به شکل شیپور در آمده باشند و به یکدیگر متصل شوند؛ با این حال ارائه تعریفی مشخص برای ریتون دشوار به نظر می‌رسد. به نظر گیرشمن ریتون‌های واقعی آنهایی هستند که علاوه بر دهانه ظرف، روزنه‌ای برای خروج مایع در پوزه یا سینه حیوان قرار داده شده باشد، البته در برخی موارد نیز هیچ روزنه‌ای تعبیه نشده است (گیرشمن، ۱۳۷۸: ۲۳۰-۲۱۹). در لغت‌نامه دهخدا ریتون مترادف تکوک آمده و آن را صراحی از طلا، نقره و گل به شکل جانوران (ظروف جانورسان) تعریف کرده است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۶۹۱۷). با این حال انواع غیر جانوری ریتون‌ها به شکل پای انسان (چکمه) نیز قابل توجه است. به باور باستان‌شناسان انسان‌های پیش از تاریخ از مجموعه حیوانات و یا به تقلید از طبیعت، برای بردن آب به داخل غارها استفاده می‌کردند؛ همین ظروف به تدریج زمینه ایجاد نخستین ظروف جانورسان را در زندگی بشر ایجاد کرد (رهبرگنج، ۱۳۸۶: ۵۶). از سوی دیگر ریتون‌هایی به شکل شاخ برگرفته از اهمیت شاخ در زندگی بشر از دوران نوسنگی و مس و سنگ به بعد به عنصری مقدس مرتبط با حاصلخیزی و باران تبدیل شده بود (بهزادی، ۱۳۸۳: ۱۶۰) و فرم ظروف ناشی از شکل شاخی در دوره‌های بعدی به ویژه در زمان بابل نو و هخامنشی نماد الوهیت به‌شمار می‌رفت (بلک و گرین، ۱۳۸۳: ۱۷۰). در این بین با نگاهی به فرم و تزئینات ریتون‌ها، تفکرات آیینی و اساطیری در شکل‌دهی آنها نقش اساسی را ایفا می‌کند و اغلب به عنوان پیش‌کشی و هدایا تقدیم می‌شدند. بر اساس منابع تاریخی زمان هخامنشیان از جمله گزنفون به اهدای جام‌ها، ساگرها و ریتون‌هایی که از طرف کوروش به اشخاص پیروز در مسابقات اهدا می‌شد اشاره می‌کند (پیرنیا، ۱۳۸۱: ۴۱۰). علاوه بر آن طی مناسکی خشایارشا نوشیدنی را با ظرف زرین به همراه یک شمشیر به آب دریا می‌ریختند (ویدن‌گرن، ۱۳۷۷: ۱۸۳). با این حال و بنابر اتفاق نظر محققین این ظروف بیشتر در مراسم آیینی - مذهبی استفاده می‌شدند و تصور بر آن بود که با نوشیدن مایع درون ظرف قدرت جادویی حیوان فوق را به خود منتقل می‌سازند.

پیشینه ساخت ظروف جانورسان حداقل به هزاره چهارم ق.م در ایران و بین‌النهرین می‌رسد؛ این ظروف در هزاره سوم ق.م رواج بیشتری می‌یابند، بر نمونه‌های ایلامی تأثیر می‌گذارند و در بین‌النهرین بیشتر در ارتباط با آیین‌های الهه اینانا خدای حاصلخیزی و برکت ساخته می‌شدند (فرهمندی، ۱۳۸۹: ۴۶). بنابراین به‌نظر می‌رسد ابتدا ظروف جانورسان شاخدار در هنر بین‌النهرین و آغاز ایلامی ظهور یافته (جدول ۱ شکل ۱-۳) و پس از آن به تدریج در سایر فرهنگ‌ها به کار رفته باشند. همانطور که در جدول ۱ مشاهده می‌شود ظروف جانورسان منتهی به سر موجود شاخدار پس از رواج در هزاره سوم ق.م، در اواخر هزاره دوم و تا نیمه هزاره

اول ق.م بیش از سایر نمونه‌ها رونق بیشتری در مناطق آذربایجان، املش، هیتیت‌ها و آشور داشته‌اند. عموم این ریتون‌ها سفالی هستند و در میان برخی از آنها به‌ویژه هیتیت‌ها نمونه‌های فلزی منتهی به سر گاو نیز ساخته شده است. به نظر نگارندگان ریتون‌ها از نظر فرم ظاهری و با توجه به پیشینه تاریخی آنها از هزاره چهارم ق.م تا زمان ساسانیان به گونه‌های زیر تقسیم می‌شوند:

نوع اول: ظروفی که بر مبنای شکل ظاهری حیوان ساخته شده به نحوی که محل ورود یا خروج مایع در قسمت قدامی یا پشت حیوان بوده و محل نگهداری آب و حمل مایع تمام بدن حیوان را تشکیل می‌دهد است. به عبارت دیگر در این نوع قسمت حمل مایع بر روی پاها و دست‌های حیوان تعبیه شده، قدیمی‌ترین نوع ریتون محسوب می‌شده و بیشتر در هزاره سوم تا اوایل هزاره اول ق.م رایج بوده است (جدول ۱ شکل ۱-۶).

نوع دوم: ریتون‌های استوانه‌ای کاملاً خوابیده، بدون انحنا و پایه (شبیبه به لیوان) و با سطح مقطع دایره‌ای ساخته شده‌اند. در این نوع قسمت انتهایی استوانه به شکل سر یک حیوان و یا قسمت قدامی بدن حیوان بوده، گویا گردن حیوان کشیده شده و به صورت جام درآمده است (جدول ۱ شکل ۷، ۸، ۱۰، ۱۴ و ۱۵). این نوع بیشتر در هزاره اول ق.م به‌ویژه در دوره‌های ماد و هخامنشی ساخته می‌شده که علاوه بر نمونه‌های منتهی به جانوران شاخدار، نمونه‌های شیر شکل نیز در میان آنها دیده شده است.

نوع سوم: ریتون شیپوری شکل که تکیه‌گاه بر روی دسته خود دارند و محل اتصال ریتون به بخش قدامی حیوان به حالت نیمه خوابیده یا بر روی دست و یا پا نشسته و زاویه ۹۰ درجه به خود می‌گیرد. قرارگیری حیوانات بر روی دست و یا پا به سبک نمونه‌های اورارتویی است (کالیکان، ۱۳۸۴: ۱۳۰) (جدول ۱ شکل ۹، ۱۱، ۱۲، ۱۳ و ۱۸). در این نوع جام منتهی به حیوان به شکل لیوان طراحی و بیشتر در دوره هخامنشی ساخته می‌شده است.

جدول ۱- نمونه‌های رایج ریتون در خاور نزدیک کهن تا ابتدای دوره ساسانی (نگارندگان، ۱۴۰۴)

 <p>شکل ۴- ظرف جانورسان (قوچ)، ایران، املش، (۱۳۵۰-۱۰۰۰ ق.م)، موزه هنری دالاس (عموئیان و بلخاری، ۱۳۹۸: ۶۵)</p>	 <p>شکل ۳- ظرف جانورسان، بین‌النهرین شمالی، ۲۳۰۰ ق.م (دوره اکد)، موزه آشمولین دانشگاه آکسفورد (فرهمندی، ۱۳۸۹: ۳۹)</p>	 <p>شکل ۲- ظرف انسان - حیوان، بین‌النهرین، حدود ۳۰۰۰ ق.م، موزه آشمولین دانشگاه آکسفورد (فرهمندی، ۱۳۸۹: ۳۹)</p>	 <p>شکل ۱- ظروف جانورسان سفالی، آغاز ایلامی، یافته شده از آذربایجان، ۳۲۰۰-۳۱۰۰ ق.م، گالری فریر https://asia-archive.si.edu/object/S1987.956/</p>
 <p>شکل ۸- ظرف جانورسان شاخدار، مفرغ، شمالغرب ایران، ۸۰۰-۹۰۰ ق.م، موزه سان کوکاوو دانشگاه تتری https://www.pinterest.com/pin/54887689191860725/</p>	 <p>شکل ۷- ظرف جانورسان شاخدار، سفالی، شمالغرب ایران، هزاره اول ق.م، موزه سان کوکاوو دانشگاه تتری https://www.intechopen.com/chapters/64839</p>	 <p>شکل ۶- ظرف جانورسان نقره، آناتولی، هیتیت‌ها، ۱۳۰۰-۱۵۰۰ ق.م، موزه متروپولیتن https://www.metmuseum.org/art/collection/search/324413</p>	 <p>شکل ۵- ظروف جانورنگار با سر شاخدار، سفالی، ایران، املش، گالری فریر (۱۳۵۰-۸۰۰ ق.م) https://asia.si.edu/exploration-art-culture/collections/search/edanmdm:fsg_S1986.4/99</p>

 <p>شکل ۱۲- ریتون طلای هخامنشی، منسوب به همدان، موزه ملی ایران (محمدپناه، ۱۳۸۹: ۵۷)</p>	 <p>شکل ۱۱- ریتون با قسمت قدامی موجود شاخدار، نقره زراندود، ارزنجان ترکیه، هخامنشی، موزه بریتیش (Simpson, 2005)</p>	 <p>شکل ۱۰- ریتون با سر غزال، برنز، دوره ماد (قرن ۷-۸ ق.م)، شمالغرب ایران، مجموعه خصوصی (گیرشمن، ۱۳۹۰: ۳۲۴)</p>	 <p>شکل ۹- ظرف جانورسان شاخدار، سفالی، املش، ۸۰۰-۹۰۰ ق.م، گالری باراکات https://au.pinterest.com/pin/4300234644039716/01</p>
 <p>شکل ۱۶- ریتون نقره با آبکاری جیوه، اشکانی، دوره اشکانی، موزه لس آنجلس (Mason, 1982: 46)</p>	 <p>شکل ۱۵- ریتون نقره مطالکاری شده، منتهی به سر قوچ، دوره هخامنشی، موزه ارمیتاژ (پوپ، ۱۳۸۷: ج ۱، ۴۷۳)</p>	 <p>شکل ۱۴- ریتون نقره هخامنشی با سر قوچ، موزه متروپولیتن https://www.metmuseum.org/art/collection/search/324291</p>	 <p>شکل ۱۳- ریتون نقره، هخامنشی، قوچ، فیلتردار، موزه متروپولیتن (مصباح و دادور، ۱۳۹۸: ۲۴)</p>
 <p>شکل ۲۰- ریتون سفالی چکمه، ولیران دماوند، اوایل اشکانی (نعمتی و صدراپی، ۱۳۸۷: ۲۹۶)</p>	 <p>شکل ۱۹- ریتون به شکل چکمه، حسنلو، شمالغربی ایران، قرن ۷- ۸ ق.م، موزه ملی ایران (مفید، ۱۳۹۳: ۵۰)</p>	 <p>شکل ۱۸- ریتون سفالی، ولیران دماوند، اوایل اشکانی (نعمتی و صدراپی، ۱۳۸۷: ۲۹۷)</p>	 <p>شکل ۱۷- ریتون عاجی، اشکانی، نساء، موزه ارمیتاژ (ماسون و پوگاچنکووا، ۱۳۸۴: ج ۱، ۸۰)</p>

ریتون طلای هخامنشی موزه ملی تهران با قسمت قدامی شیر بالدار و بدون روزنه جریان مایع از این نوع است که اوج هنر ریتون سازی درباری در ایران باستان را به نمایش می گذارد. از نمونه های با روزنه خروج مایع، ریتون نقره زراندود به دست آمده از ارزنجان ترکیه با قسمت قدامی گریفین بالدار و شاخدار است (جدول ۱ شکل ۱۱)؛ در این ریتون بر روی جام آن صافی جهت تصفیه دوباره مایع تعبیه شده (کخ، ۱۳۷۹: ۲۱۱) که از این جهت منحصر به فرد است.

نوع چهارم: جام‌های شیپوری شکل که ساغر آنها بلندتر از سایر گونه‌ها است و با یک انحنای ملایم به بخش قدامی حیوان متصل می‌شود. قسمت ساغر در این ریتون‌ها بلندتر است و با شیب ملایم به تنه قدامی جانور وصل می‌شود این نوع بیشتر در دوره اشکانی ساخته می‌شده است (جدول ۱ شکل ۱۶ و ۱۷).

شکل ۲۱- تصویر شخصی سکایی در برابر شاه در حال نوشیدن از ریتون، پلاک طلا، کول ابا، قرن ۶ ق.م (Jacobson, 1995: 218).

به نظر می‌رسد نوع سوم و چهارم با توجه به حیوان متصل به آن شیر، قوچ، گوزن و بزکوهی بیشتر متعلق به جامعه گله‌دار و شکارچی بوده باشند تا جامعه کشاورز. اگرچه برخی محققین ابداع ریتون‌های شیپوری را به ایرانی‌ها نسبت داده‌اند (Boardman, 2000: 184) با این حال نمونه‌های شیپوری در گورهای سکاها یافت شده یا تصویر آن بر پلاک‌های طلای کول ابا نقش شده است (Jacobson, 1995: 217). بر روی این پلاک به نظر می‌رسد موضوع انتقال قدرت پادشاهی از طرف یک الهه به پادشاه، یا تأیید قدرت از طریق یک نوشیدنی متبرک مطرح شده است (شکل ۲۱). به عقیده گیرشمن (۱۳۹۰: ۳۵۹) چنین نمونه‌هایی ریشه ماد - سکایی دارند. عموماً در نمونه‌های شیپوری شکل نوشیدن از طریق منفذ واقع در قسمت قدامی حیوان صورت می‌گرفت. البته اهمیت این ظروف به حدی بوده که گارگاه‌های مشخصی برای ساخت آنها در نظر گرفته شده بود؛ در تأیید آن دیوارنگاره آرامگاه مصری پتوسیریس مربوط به قرن چهارم ق.م قابل تأمل است (کخ، ۱۳۷۹: ۲۱۳) (شکل ۲۲). تصویر این گارگاه احتمالاً ساخت ریتون‌های شیپوری شکل زرین و سیمین و به سبک نمونه‌های هخامنشی را نمایش می‌دهد.

شکل ۲۲- کارگاه ریتون‌سازی نقره‌کاران آرامگاه مصری پتوسیریس، قرن چهارم ق.م (کخ، ۱۳۷۹: ۲۱۴).

نوع پنجم: ریتون‌های به شکل پای انسان (چکمه) که نه تنها در دوران پیش از اسلام، بلکه در دوران اسلامی نیز کاربرد داشته است. در این نوع ریتون‌ها قسمت جام آن مشابه جام ریتون‌های شیپوری بود، در برخی فاقد منفذ برای خروج مایع و در برخی نیز سوراخی در جلوی کفش تعبیه شده بود (جدول ۱ شکل ۱۹ و ۲۰). ریتون‌های پا شکل به نظر می‌رسد ابتدا در هزاره دوم ق.م در آناتولی ساخته و بعدها توسط اورارتوها استفاده شده باشند (Kawami, 1992: 181). همچنین در هزاره اول ق.م در ایران از زیویه، حسنلو، املش، خورویین یافت شده‌اند (کامبخش‌فرد، ۱۳۸۰: ۳۵۹). تداوم ریتون‌های چکمه‌ای در دوره اشکانی در محوطه ولیران دماوند قابل توجه بوده و تفاوت آنها با نمونه‌های قبل، وجود منفذ خروجی مایع در نمونه اشکانی است (نعمتی و صدراپی، ۱۳۸۷: ۲۹۱). البته با توجه به شکل ویژه این نوع از ریتون‌ها و تداوم آن در دوره اسلامی به نظر می‌رسد صرفاً به سفارش دربار ساخته می‌شدند و در اختیار مردم عادی نبودند.

همانطور که از جدول ۱ پیداست ریتون‌ها ابتدا به شکل جانور ساخته می‌شدند و به تدریج نمونه‌های شیپوری با بخش قدامی شاخدار رایج می‌شوند. راز ماندگاری جانوران شاخدار در فرهنگ ایران از هزاره سوم تا پایان هزاره اول ق.م به نقش گسترده این حیوانات در فرهنگ و باورهای کهن این سرزمین باز می‌گردد. علاوه بر آن سیر تکامل ریتون‌ها در جنس آنها از سفال به فلز و فلزات گرانبها نیز مشهود است. در سیر تاریخی تکاملی نمونه‌های شیپوری رواج آنها در میان مادها و سکاها آغاز، در دوره هخامنشی به اوج می‌رسند و الگوی ساخت آنها در دوره‌های سلوکی، اشکانی و ساسانی ادامه می‌یابد. تداوم استفاده از ریتون‌های شیپوری در دوره اشکانی به سبک هخامنشی در انواع فلزی و عاجی کاملاً مشهود است.

این نمونه‌ها پیوستگی چندانی با ریتون‌های یونانی نداشتند و صرفاً در برخی، نقوش قسمت بالایی ظرف و یا قسمت قدامی انسانی یا حیوانی تأثیراتی از هنر یونان مشهود و روح ایرانی در آنها دمیده شده است؛ به‌عنوان مثال در ریتون‌های عاجی نسا نقش‌های برجسته و کنده‌کاری ملهم از روایت‌های اساطیری یونانی مشابه نمونه‌های هخامنشی در روسیه جنوبی و بلغارستان (توحیدی، ۱۳۷۷: ۲۹) مشاهده شده است.

ریتون سازی در دوره ساسانی

به اعتقاد برخی پژوهشگران هنر ساسانی در بسیاری از جهات با هنر هخامنشی شباهت دارد؛ با این حال مهمترین وجه تمایز آن به‌ویژه در فلزکاری تحرک و طراوت در آثار ساسانی و روایتگری محسوس در آنهاست (مشتاق، ۱۳۸۷: ۴۲). به عبارت دیگر فلزکاری ساسانی، فرایند تکاملی خود را بعد از دوره سلوکی و اشکانی به خوبی طی کرده است و توانسته نوآوری‌ها و پیشرفت‌های قابل

توجهی در زمینه فلزکاری ارائه دهد؛ گواه آن تنوع و فراوانی قابل توجه ظروف نقره، طلا و برنز در این دوره است. ظروف این دوره در انواع کاسه، بشقاب، پیاله، گلدان، مشربه، ابریق و ریتون (محمدی‌فر و امینی، ۱۳۹۴: ۲۷۴) و عموماً با روش ریخته‌گری به روش موم گمشده، قالب‌گیری و چکش‌کاری ساخته شده‌اند. قطعات این ظروف با تکنیک لحیم‌کاری و پرچ به یکدیگر متصل (خانمرادی و کریمی‌ان، ۱۳۹۰: ۱۱۲) و با روش کنده‌کاری، گوژکاری، قلمزنی و ترصیع تزئین می‌شدند. اهمیت ریتون‌های فلزی در دوره ساسانی به حدی بوده که نوعی شأن و منزلت اجتماعی را برای سفارش‌دهندگان آنها ایجاد می‌کردند و در برخی موارد به عنوان ذخیره سرمایه و به عنوان پول در مبادلات تجاری استفاده می‌شدند (سامی، ۱۳۹۳: ۱۱۳).

شکل ۲۴- ریتون سفالی، اوایل ساسانی، با نقوش برجسته سوارکار ساسانی و صورت انسان (پوپ، ۱۳۸۷: ج ۷، ۱۸۵).

شکل ۲۳- ترکیب سر یک زن با گاو (بوفالو)، قرن ۷-۶م، دیلمان، اواخر ساسانی، موزه کیولند (Carter, 1979: 317).

شکل ۲۶- ریتون سفالی به شکل چکمه، ارتفاع ۲۶ سانتیمتر، موزه ملی ایران (عکس از ملیکان شیروانی، ۱۳۸۱).

شکل ۲۵- ریتون نقره، اسب، اوایل ساسانی، دیلمان، موزه کیولند (گیرشمن، ۱۳۷۸: ۲۲۰).

جامعه آماری ظروف فلزی باقیمانده از دوره ساسانی نشان می‌دهد که

ریتون‌سازی در اولویت ساخت و ساز این دوره نبوده است؛ طی مطالعه‌ای (صفرپور، ۱۳۹۸) از مجموع ۱۶۴ ظرف فلزی منسوب به دوره ساسانی تنها سه اثر به عنوان ریتون به دوره ساسانی نسبت داده شده است.

یکی از ریتون‌های فلزی منحصر به فرد این دوره ترکیبی از سر زن و گاو (احتمالاً نقش دورگا الهه شکار کننده گاو در شیوائیسم)، از جنس نقره با اندود جیوه، مربوط به قرن ۷-۶ میلادی واقع در موزه هنری کیولند است (شکل ۲۳). اندازه آن ۱۹ سانتیمتر و به وزن ۷۰۲ گرم با طراحی صورت زنی هندی تصویر شده و احتمالاً به عنوان پیش‌کشی از طرف پادشاه ساسانی به شاه هندی بوده است. زن تصویر شده ممکن است ایزدبانوی دورگا مربوط به آیین شیوا در هند باشد. این ریتون در واقع غلبه دورگا بر دشمن او یعنی گاو (یا بوفالو) را نمایش می‌دهد. نکته جالب توجه نوشته‌های پهلوی و تصویر پارچه‌های به اهتزاز درآمده مختص ساسانیان

بر پشت گردن زن است که انتساب آن را به دوره ساسانی تأیید می‌کند. نمونه ریتون‌های ترکیبی از سر زن و حیوان مشابه آن در کشمیر و تاجیکستان مربوط به دین بودایی نیز شناسایی شده است (Carter, 1979: 310-313).

ریتون سفالی این دوره به شکل آمفورای دو دسته با گردن بلند، بدنه مخروطی و تصویر سر زنی با موهای پرپشت بافته شده در بخش میانی ظرف نوع جالب توجهی از ریتون‌های دوره ساسانی را نمایش می‌دهد که در مجموعه کلکیان موزه ویکتوریا و آلبرت نگهداری می‌شود (شکل ۲۴). بر بدنه مخروطی شکل آمفورا تصویر شخص سوارکاری در حال حرکت با روبند به اهتزاز در آمده و فرشته بالدار نقش شده است. نقش برجسته ریتون یکدست نبوده و به خوبی به بدنه ظرف اتصال نیافته است. با توجه به نحوه ترسیم نقش و آرایش گیسوی آن با نقش برجسته‌های ساسانی، تاریخ احتمالی آن سده سوم میلادی و اوایل ساسانی تخمین زده می‌شود (پوپ، ۱۳۸۷: ۲، ۸۲۸). ریتون نقره‌ای و منحصر به فرد دیگر مربوط به این دوره، اسب نشسته‌ای بر زمین با جزئیاتی شبیه به اسب‌های ساسانی یافته شده از دیلمان است (شکل ۲۵). اسب همواره در فرهنگی ایرانی جایگاه بالایی داشته و نماد آزادی، دانش، پایداری، هوش و زمان بوده است (دادور و مبینی، ۱۳۸۸: ۵۴). در اسب نقره ساسانی، اندود طلا با استفاده از جیوه به ظرف چسبیده شده و پوزه‌بند آن شبیه به پوزه‌بند برنزی یا آهنی شوش مربوط به دوره ساسانی است. با توجه به ابزار و یراق اسب و همچنین نقش دو نفر با آرایش و لباس ساسانی در جلوی سینه اسب، تاریخ سده سوم یا چهارم میلادی برای آن پیشنهاد می‌شود (گیرشمن، ۱۳۷۸: ۲۲۰). قیف و منفذ خروج مایع در سینه و بالای سر اسب تعبیه شده و احتمالاً در هنگام جشن‌ها و یا مراسم‌های مهم مورد استفاده قرار می‌گرفته است. نوع جالب توجه دیگر از ریتون‌های دوره ساسانی، چکمه سفالی واقع در موزه ملی ایران است (شکل ۲۶). وجود این نوع ریتون تداوم استفاده از آن را حداقل از اوایل هزاره اول ق.م ثابت می‌کند. بدنه ریتون به شکل شبیوری و به گردنی کم‌ردار ختم می‌شود و از چکمه با لبه‌ای زاویه‌دار جدا شده و فاقد منفذ برای خروج مایع است. از نظر فرم با نمونه‌های اشکانی به لبه‌های نوک‌دار یا نوک پهن هزاره اول متفاوت است و با مدلی گرد و زاویه‌ای برجسته روی پا را می‌پوشاند. طراحی آن مشابه نمونه‌های نقش برجسته‌های شاپور دوم در بیشاپور است. علاوه بر نمونه‌های معرفی شده که هر یک سبک و شیوه خاص خود را نمایش می‌دهند، ریتون نقره‌ای مجموعه ساکلر پنجمین مورد از دوره ساسانی به‌شمار می‌آید.

ریتون ساسانی مجموعه ساکلر

یکی از مهم‌ترین ریتون‌های دوره ساسانی ریتون موجود در نمایشگاه آرتور ام. ساکلر است (شکل ۲۷ و ۲۸). تاریخ ساخت ریتون قرن چهارم میلادی تخمین زده شده و برای اولین بار در سال ۱۹۶۴ م. قبل از اینکه توسط نمایشگاه آرتور ام. ساکلر خریداری شود، در مقاله‌ای توسط دورتی شِفرد^۳ معرفی گردید. اگرچه این ریتون موضوع اصلی مقاله‌اش نبود، با این حال شِفرد اسناد مهمی به لحاظ محیط فرهنگی و تاریخ‌گذاری این ریتون جمع‌آوری کرده بود. وی این ریتون را با یک ریتون نقره ترکیبی از سر یک زن با بوفالو (شکل ۲۳) مقایسه کرده است؛ او این شی‌اخر را یک اثر سغدی متعلق به قرن هفتم میلادی تشخیص داده است. ضمناً

شکل ۲۸- نمای دیگری از ریتون نقره‌ای مجموعه آرتور ساکلر (Hensellek, 2019: 847)

شکل ۲۷- ریتون نقره ساسانی، گالری آرتور ساکلر، قرن چهارم میلادی (Harper, 1978: 38)

همزمان با انتشار مقاله او، شی‌مذکور در تملک موزه هنر کلیولند قرار داشت. همچنین شِفرد مدارک مصوری به‌منظور اثبات مطابقت نقوش موجود بر ظروف، با نقش برجسته‌های ایران و ختن در غرب چین امروزی، فراهم آورده است (Shepherd, 1964).

این ریتون از اتصال یک شیپور به قسمت سر و گردن غزال ساخته شده و آبریز لوله‌ای و کوتاهی از قسمت دهان غزال خارج شده است. چشمان غزال مرصع کاری و احتمالاً با سنگ پر شده بودند؛ اما اکنون خالی هستند. قسمت بالای دهانه شیپوری ریتون با یک ردیف دایره‌ای هم اندازه برجسته کاری شده است و در ردیف پایین به وسیله برجسته کاری طنابی شکل با اندود طلا از قسمت پایین منفک شده است. لبه بالای شیپور به حالت لوله‌ای است و به سمت بیرون برگشته است. بخش پایینی شیپور با تزیینات شیاری یا دالبری مورب مزین شده و در قسمت بالای دالبرها و در دو سمت ظرف ردیف حیوانات شامل یک بز شاخ‌دار نشسته، شیر، گاو کوهان‌دار و بز در حال نزدیک شدن به یک درخت مرکزی هستند. تمام پوست حیوانات با خطوط ریز و ممتد موازی تزیین شده و قسمت‌هایی برجسته از بدنه حیوانات طلاکاری^۴ شده است. درخت مرکزی با تنه موجی و برگ‌های پهن سه‌پره‌ای تصویر شده است. محل اتصال شاخ و گوش‌های حیوان لحیم کاری و دور تا دور شاخ با تسمه طنابی شکل محاط و طلاکاری شده است. فن طلاکاری در این ریتون ملغمه کاری با ترکیب طلا به همراه جیوه است (گانتز و جت، ۱۳۸۳: ۲۹۸). ملغمه طلا بر نقوش قلمزنی از قبیل بینی و انتهای شاخ در بخش قدامی، نوار تقسیم کننده شیپور و جزئیات طرح برجسته موجود بر شیپور (سرشیر، کوهان گاؤ، برگ مرکزی درخت، نوار تابیده شده‌ی زیر لبه و دو شیار موجود در کناره زیرین شیپور) اجرا شده است (شکل ۲۷ و ۲۸). هارپر (۱۳۸۱: ج ۲، ۴۶۵) این ریتون را به ابتدای دوره ساسانی و به احتمال زیاد ابتدای قرن چهارم تاریخ گذاری کرده و ساخت آن را متأثر از الگوهای غیر ایرانی تصور کرده است. به نظر او در این تأثیرگذاری احتمالاً هنرمندان بلخی نقش مهمی ایفا نموده‌اند. گونه و سبک درخت به تصویر کشیده شده بر حاشیه‌ی آرایشی ریتون، با تنه موجی شکل و شاخه‌های آراسته، نمایشگر شکلی از شاخ و برگ‌هایی است که بر ظروف نقره ساخته شده در بلخ یا هند دیده می‌شود.

فناوری ساخت بدنه ریتون

روش ساخت ریتون با استفاده از فناوری چکش کاری سرد بوده است، به این صورت که پس از گرم کردن فلزات تا ۵۰۰ درجه سانتیگراد با استفاده از چکش به آن شکل می‌دادند. روش چکش کاری به عنوان قدیمی‌ترین فناوری از دوران پیش از تاریخ جهت شکل دهی به فلزات مورد توجه بوده است. در این تکنیک فلز بدون ذوب شدن و تنها به وسیله گرم کردن با استفاده از نیروی مکانیکی قابل تغییر شکل است. جنس ریتون‌های فلزی عموماً از طلا و نقره بوده و از سختی بالایی برخوردار نبوده‌اند؛ به نحوی که سختی طلا ۲.۵ تا ۳ و سختی نقره ۲.۷ موه^۵ مشخص شده است (بیانی و امان‌اللهی، ۱۳۸۶: ۱۸۱ و ۱۸۸). سختی پایین این فلزات حتی با وجود آلیاژ کردن، شکل‌پذیری آن را با ضربات چکش سهل تر می‌کند. با مطالعه فرم و حجم ریتون نقره‌ای مجموعه ساکلو و آنالیز اثر در دو بخش، نحوه ساخت و فناوری تزیین آن قابل شناسایی است.

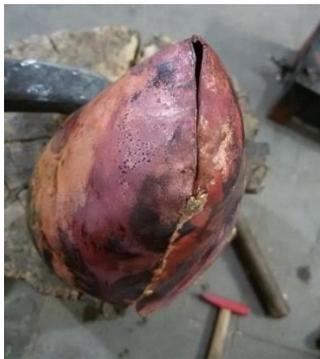
شکل ۲۹- ارائه و نمایش ریتون مشابه مجموعه ساکلو در موزه متروپولیتن (تصاویر ارسالی از Hensellek: 2018)

شکل ۳۰- قسمت سر، شاخ و گوش جداگانه ساخته شده‌اند (Harper, 1978: 39)

با توجه به سفارش خانم بتی هنسلیک برای ساخت نمونه این ریتون جهت ارائه مراسم آیینی سغدی در موزه متروپولیتن در سال ۲۰۱۸ (شکل ۲۹)، نگارندگان به ساخت این ریتون با شبیه‌سازی یک نمونه از آن اقدام کردند. در این راستا ابتدا طراحی بدنه ریتون با استفاده از نرم افزار راینو انجام گرفت.

در مرحله بعدی، بازسازی اثر این موضوع را مشخص کرد که ریتون از دو تکه ساخته شده است؛ بخش شیپور یا کیف و بخش سر و متعلقات سر که شامل گوش‌ها و شاخ است. قسمت شیپور و سر به صورت جدا از هم ساخته شده بودند؛ همچنین در قسمت سر، گوش و شاخ‌ها نیز مستقل بوده و جداگانه به سر ریتون لحیم شده‌اند (شکل ۳۰). حتی می‌توان با بررسی اثر خط لحیم شاخ و گوش‌ها را ردیابی کرد. مراحل ساخت قسمت شیپوری اثر در جدول ۲ آورده شده است. با استفاده از ورق مس و چکش کاری بر آن قسمت شیپور ساخته

شکل ۳۱- نحوه ساخت قسمت سر ریتون (نگارندگان، ۱۳۹۶)

شده است. برای ساخت قسمت سر ریتون الگوی آن را بر روی کاغذ پیاده کرده و پس از انتقال الگو به ورق فلزی فرم داده و پس از هموارکاری قطعه فلز، مراحل جوش کاری آن با استفاده از شیره تنه‌کار و سیم‌جوش برنجی صورت گرفت (شکل ۳۱).

قطعات جوش خورده برای پاکسازی سطح فلز به مدت سه دقیقه داخل اسید نیتریک رقیق شده قرار داده شده‌اند. پس از شستشوی

قطعات، سطح فلز با استفاده از برس سیمی برنجی از شیره تنه‌کار و اکسیدهای فلزی تمیز و دو قطعه حاضر بر روی سندان جدول ۲- مراحل ساخت قسمت شیپوری ریتون (نگارندگان، ۱۳۹۶)

<p>۳- فرم‌دهی اولیه مس با استفاده از چکش بر روی کنده چوب و سندان‌های فلزی</p>	<p>۲- برای ساخت قسمت شیپور پس از یافتن الگوی گسترده آن با انتقال الگو بر روی فلز و استفاده از قیچی فلز بر ورق مسی برش داده شده است.</p>	<p>۱- طراحی قسمت شیپوری ریتون با استفاده از نرم‌افزار راینو</p>
<p>۴- فرم‌دهی ورق مس با استفاده از چکش و سندان</p>	<p>۵- هموارکاری سطح آن با استفاده از چکش‌های سطح صاف</p>	<p>۶- لحیم کاری درزهای قسمت شیپوری ریتون</p>

تقه کاری^۷ و بخش‌های جوش خورده کار با ضخامت ورق استفاده شده به یک سطح رسانده شده است. پس از اتمام دو بخش اصلی یعنی ساخت قسمت سر و بدنه شیپوری شکل، نقوش مورد نظر جهت اجرای تکنیک تزیین بر روی دو قطعه طراحی شده است (جدول ۳). فرم‌دهی قسمت‌های مختلف ریتون و ایجاد نقوش بر سطح آن با تکنیک جنده کاری^۸ و قلم‌زنی صورت گرفته است، برای این منظور از انواع قلم‌های خوشه به شکل‌های بادامی و گرد در سایزهای مختلف استفاده شده است. از آنجایی که ریتون به صورت حجمی ساخته شده، امکان برجسته کاری^۹ و ضربه زدن از دو طرف به منظور ایجاد حجم میسر نبود، لذا با توجه به قابلیت چکش خواری و امکان فرم‌دهی فلز، ساخت سر، شکل‌دهی استخوان و عضلات حیوان از یک طرف انجام گرفته و بعد از آن با قلم‌های روسازی جزییات صورت شکل داده شده است. پس از اتمام جزییات قلم‌زنی قسمت‌های چشم قوچ را با قلم مخصوص کف تخت یک پله پایین‌تر برده تا متناسب با آن، سنگی برای چشم حیوان مخراج کاری شود. قسمت‌های بدنه شیپور نیز پس از انتقال طرح‌های استخراج شده از ریتون ساکله به صورت کامل قلم‌زنی و تزیینات روی نقوش با استفاده از ریزقلم انجام شده است. پس از اتمام قلم‌زنی قیر از قطعات جدا و با استفاده از نفت بقایای قیر از داخل قطعات پاکسازی شده است.

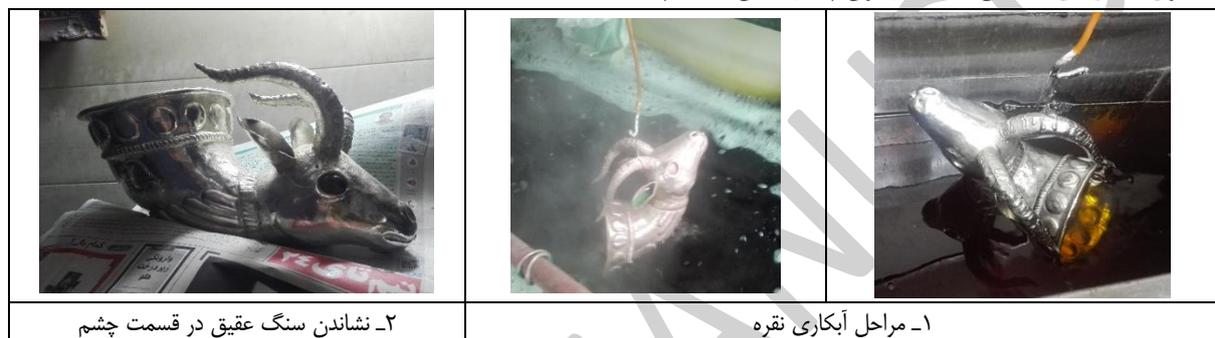
جدول ۳- مراحل اجرای فن تزیین بر روی ریتون (نگارندگان، ۱۳۹۶)

		
۳- قیرگیری دهانه شیپور و قلم‌زنی با استفاده از چکش قلم‌زنی و قلم‌های خوشه	۲- طراحی نقوش بر روی بدنه آماده شده	۱- ایجاد لبه بر دهانه شیپوری و چکش کاری نواردورتا دور آن
		
۶- قلم‌زنی و فرم‌دهی قسمت سر ریتون	۵- خارج کردن قیر از قسمت داخلی بدنه	۴- استفاده از تکنیک جنده کاری جهت برجسته کردن نقوش و فرم‌های مورد نظر
		
۹- اتصال دهانه و قسمت شیپوری به همراه شاخ و گوش‌ها به بدنه ریتون	۸- لحیم کاری قسمت شاخ و گوش	۷- بریدن ورق مسی به منظور ساخت گوش و شاخ

قطعات تکمیل شده سر حیوان، شیپور، شاخ و گوش پس از ایجاد نقش از قسمت گردن به هم جوش خورده‌اند. در ریتون آرتور ساکله قسمت‌های جوش خورده با استفاده از نقش طنابی به هم متصل شده و در نهایت جهت طلاکاری ملغمه‌ای، فلز طلا را با جیوه حل کرده و مخلوط خمیری شکل را در قسمت‌های مشخص مالیده‌اند. پس از آن شی را در مقابل نور آفتاب و یا حرارت قرار داده‌اند تا جیوه بخار شود و لایه‌ای از طلای صیقلی و درخشان بر سطح باقی بماند. این نوع طلاکاری برای قسمت‌های محدودی که منحصراً محل‌های خاصی از فلز با طلا پوشانده می‌شود، قابل اجرا است. با دقت در شکل ۲۸ و ۳۰ می‌توان قسمت‌های بیرون زدگی مخلوط خمیر طلا و جیوه را مشاهده کرد.

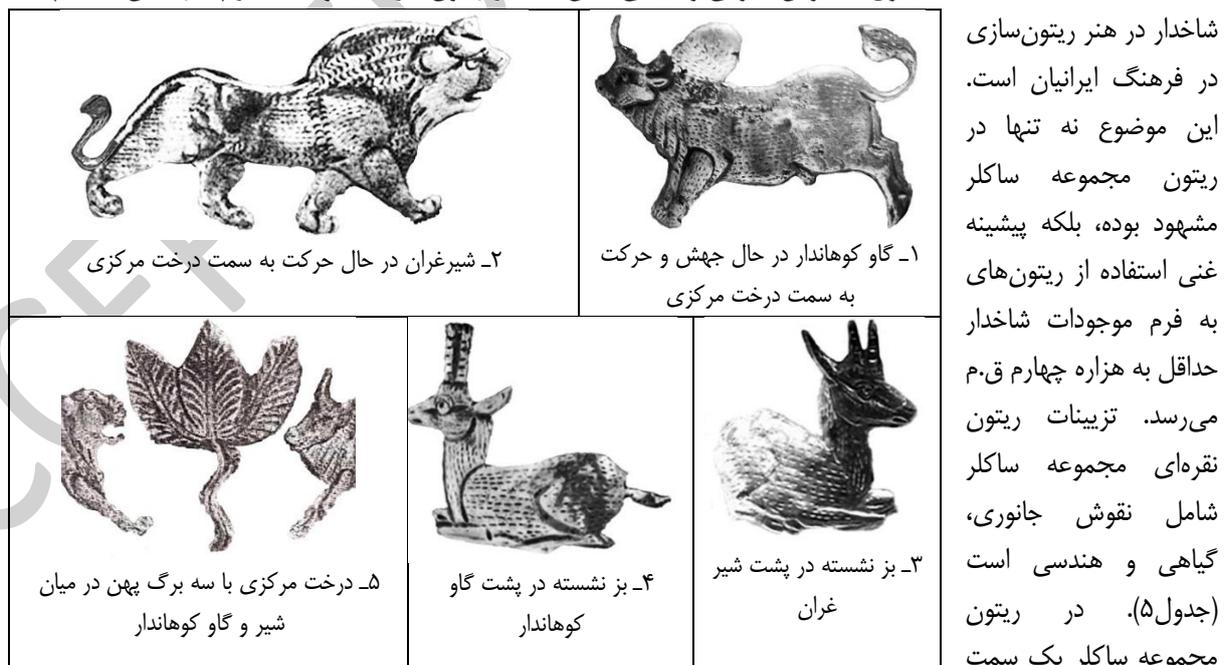
در انتها لوله‌ای در قسمت دهان قوچ تعبیه می‌شود و از آن آب‌بندی و تست نهایی به عمل می‌آید. همچنین دو قطعه سنگ عقیق جهت مخراج کاری در قسمت چشم قوچ سنگ‌نشانی شده است (جدول ۴). به علت اینکه نمونه ساخته شده با فلز مس بود، بعد از ساخت آبکاری نقره بر روی آن انجام گرفت؛ پس از آبکاری نقره، ریتون آماده استفاده شده است.

جدول ۴- مراحل تکمیلی ساخت ریتون (نگارندگان، ۱۳۹۶)

مفاهیم نقوش ریتون مجموعه ساکله و الگوهای ساخت آن

هنر ساسانی بیش از هر هنر دیگری در ایران باستان از بیان نمادین برای ابراز عقاید مذهبی خود استفاده کرده و از نقوش گیاهی و حیوانی برای این منظور بیشترین بهره را برده است. فرم کلی ریتون که به شکل غزال شاخدار ساخته شده، حاکی از اهمیت بسیار بالای موجودات

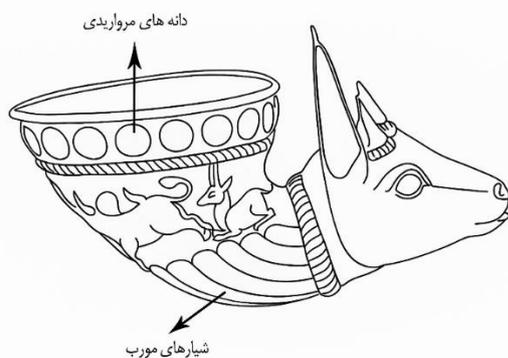

آن بز نشسته‌ای (جدول ۵ شکل ۴) در پشت شیرگران و در حال حرکت (جدول ۵ شکل ۲) تصویر شده و در سمت دیگر بز نشسته‌ای

(جدول ۵ شکل ۳) در پشت گاو نر کوهانداری در حال دویدن (جدول ۵ شکل ۱) نقش شده است. هر دوی این مجموعه تصاویر به درخت زندگی (جدول ۵ شکل ۵) در مرکز پشت ریتون ختم می‌شود. از تصاویر نقش شده در زمینه‌های مختلف (از نقوش سفالی تا صخره‌نگاره‌ها) در هنر ایران و بین‌النهرین چنین بر می‌آید که بز یکی از کهن‌ترین نقوش در جوامع بشری بوده و معمولاً در کنار درخت زندگی یا نقوش گیاهی ترسیم می‌شده است. بز در هنر ایرانی به عنوان مظهر فراوانی، روییدنی‌ها و سرسبزی و در شاخ آن قدرت جادویی پنهان است (ریاضی، ۱۳۸۳: ۱۶۱). شیر نیز همواره و در همه فرهنگ‌ها مقدس بوده و یکی از محبوب‌ترین نقوش حیوانی هم به صورت پیکره و هم به صورت تزئینی بر روی آثار هنری مختلف بوده و در هنر ساسانی به‌عنوان نماد پادشاهی، میترا، خورشید و نور مطرح شده است (پاریاد، ۱۳۹۴: ۳۶). از سوی دیگر در اساطیر، شیر با مرکب الهه زمین و گاو با مرکب خدای باران در ارتباط است (جابر، ۱۳۷۰: ۶۱)؛ گاو نماد آفرینش (جدی، ۱۳۸۷: ۷۴) بوده و خون آن سبب رویش می‌شده (دادور، ۱۳۹۳: ۱۶) و به عنوان سرچشمه دایمی آبها، بخشاینده فرزند و حامی آریاییان بوده است. همچنین گاو کوهاندار نماد ماه، نیروی تولید، قدرت زندگی، باروری زمین و بهرام بوده است (عبداللهمیان، ۱۳۷۸: ۶۴؛ دادور و مبینی، ۱۳۸۸: ۴۶).

نکته مهم ارتباط شیر و گاو با مهرپرستی و مذهب مانی (دادور و منصوری، ۱۳۸۵: ۷۴) است و ترسیم بز و ارتباط آن با ایزد بهرام است. ایزد بهرام در تجلی خود به اشکال مختلف گاو، بز و قوچ نمایان شده است (مصباح و دادور، ۱۳۹۸: ۲۸). البته هدف دیگر از ترسیم این نقوش به منظور کمک گرفتن از نیروهای طبیعی بوده؛ مثلاً بز کوهی به عنوان مرکز قدرت و زندگی (همان) در هنر ساسانی مورد توجه بوده است. قرارگیری گاو نر و شیر غران در حال قدم زدن در دو سمت درخت زندگی در حال مبارزه نمایش داده نشده‌اند، به نظر می‌رسد مفهوم این نقش تلاش برای برقراری عدالت بوده باشد (Chirvani, 1996: 111). از سوی دیگر قرارگیری درخت زندگی میان دو جانور در ایران باستان به وفور مشاهده شده و به مفهوم نگهبانی و محافظت از درخت زندگی عنوان می‌شود. اگرچه ویژگی محافظت‌کنندگی و اسطوره‌ای درخت زندگی در دین زردشت دیده شده با این حال جنبه اسطوره‌ای و ریشه آن به هنر بین‌النهرین باز می‌گردد.

علاوه بر نقوش جانوری طرح شده بر بدنه ریتون ساکله، طرح هندسی با دایره‌های درشت بر قسمت بالایی ظرف از سبک مشخص دانه‌های مروارید و گرد هنر ساسانی در تزئین آثار مختلف حکایت دارد (شکل ۳۲). دانه‌های دایره‌ای یاد شده در پشت و روی سکه‌های ساسانی (در مواردی دو یا سه ردیف دایره‌ای تو در تو)،

شکل ۳۲- دانه‌های مرواریدی و شیارهای خیارسی شکل گردن ریتون (نگارنگان، ۱۴۰۳)

پارچه‌ها، گچبری‌ها و نقاشی‌های این دوره به وفور استفاده شده است. به نظر می‌رسد این نقوش جنبه‌هایی فراتر از کارکردهای تزئینی صرف داشته و به عنوان نمادهای معنوی سلطنتی نیز به کار می‌رفته‌اند. از سوی دیگر یکی از زمینه‌های پرتکرار دانه‌های مروارید در ارتباط با قوچ و بز با تأکید بر مفهوم پیروزی بوده است (محمدی‌فر و دیگران، ۱۴۰۳: ۱۱۰-۱۱۹). از دیگر تزئینات هندسی در قسمت گردن ریتون قابل مشاهده است (شکل ۳۲)؛ این تزئینات شیارهای مورب در جهت انحنای ظرف بوده که متأثر از خطوط شیاردار عمودی و افقی قسمت مخروطی یا شیپوری نمونه‌های هخامنشی

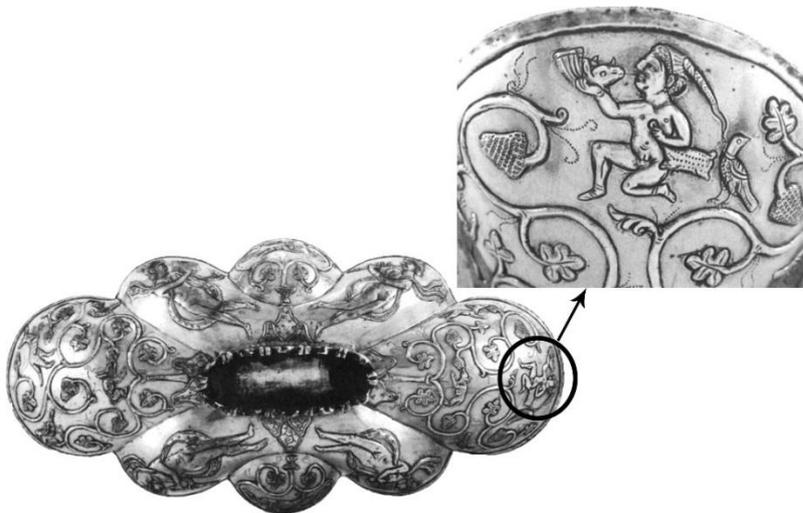
بوده است (کخ، ۱۳۷۹: ۲۰۳ و Simpson, 2005: 122) و مشابه آن در بسیاری از ظروف فلزی و سفالی دوره هخامنشی نیز اجرا شده است. اگرچه هارپر (۱۳۸۱: ج ۲، ۴۶۵) ساخت این ریتون را متأثر از الگوهای غیر ایرانی و بیشتر متأثر از نمونه‌های بلخی تصویر کرده با این حال استفاده از طرح و فرم مشابه نمونه‌های هخامنشی از جمله فرم شیپوری و طرح تزئینی خیارسی، ناشی از علاقه ساسانیان به تداوم استفاده از شیوه‌ها و سبک‌های هنری هخامنشی در طراحی این ریتون بوده است.

بحث و تحلیل یافته‌ها

به طور دقیق نمی‌توان مکان مشخصی را مبدع ظروف جانورسان دانست؛ پراکندگی قابل توجه این ظروف نزد اقوام اورارتویی، سکایی، هیتی، آشوری، ماد و یونانی بر گستردگی این ظروف تأکید دارد. در دوره تاریخی ریتون‌سازی از اهمیت قابل توجهی

برخوردار شد که ریتون‌های هخامنشی را می‌توان اوج آن دانست. در این دوره ریتون‌ها هم به‌عنوان نوشیدنی در رابطه با مناسک هوم ارتباط داشتند و هم جنبه انتقال قدرت و جایگاه فرد را نمایش می‌دادند؛ چنانکه استفاده از فلزات گرانبها در فرم‌های حیوانی نشان‌دهنده شکوه آن در دربار هخامنشی است. ریتون‌های دوره ساسانی با فراوانی اندک، اما با تنوع شکلی قابل توجه با فلز و یا سفال ساخته شده‌اند. تحلیل یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تداوم تولید ریتون در دوره ساسانی به شکل حیوان کامل، چکمه، شیپوری و ترکیبی از انسان و حیوان یکی از دوره‌های مهم تاریخی ایران در تولید انواع ریتون‌ها بوده است. با توجه به یافته شدن نمونه‌های فراوان ریتون‌های فلزی به‌ویژه نوع نقره‌ای آن در فرهنگ هیتیت‌های هزاره اول، ایلام نو، هخامنشیان و اشکانیان در

انواع ظروف منتهی به گوزن، بز یا گاو شاخدار، احتمالاً این فرهنگ‌ها در شکل دادن به ریتون مجموعه ساکله مؤثر بوده‌اند. از سوی دیگر نمونه‌های مشابه ریتون ساکله در ظروف فلزی یا نقاشی‌های دیواری این دوره در فرهنگ‌های همجوار برجای مانده که حاکی از رواج چنین ظرفی در مراسم مختلف بوده است.

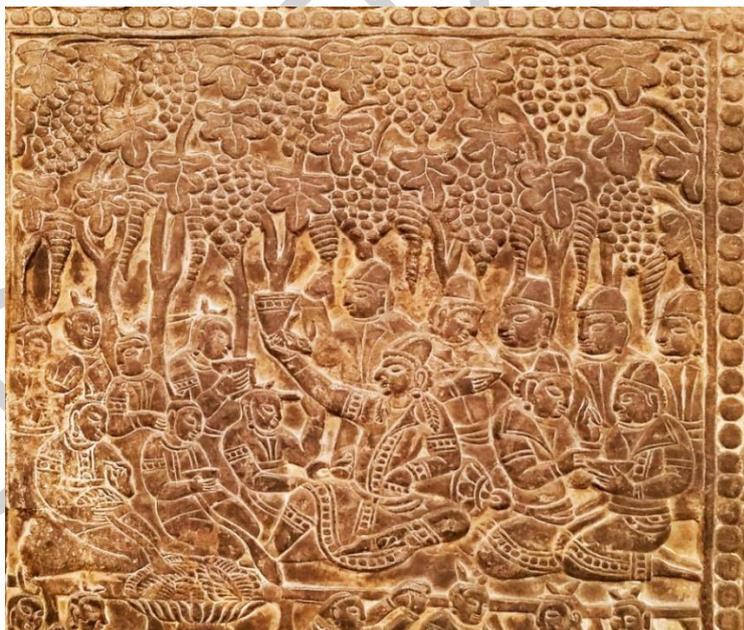

شکل ۳۳- ظرف نقره‌ای ساسانی با تصاویر بز، موسیقی، حیوانات و پرندگان در میان درختان تاک، موزه کیولند، دیلمان، قرن ۵ میلادی (Shepherd, 1964: 87)

شبه‌ترین نمونه به ریتون مجموعه ساکله، تصویر قلمزنی ظرف نقره‌ای یافته شده از دیلمان، مربوط به قرن

پنجم میلادی و نگهداری شده در موزه کیولند است. این ظرف با روش چکش کاری سرد ساخته و نقوش بز، موسیقی آن در زمینه مطالعات قلمزنی و حکاکی شده است (Shepherd, 1964: 86-88). جالب‌ترین بخش ظرف تصویر زن برهنه‌ای در میان درختان تاک در حال نوشیدن از ریتون شیپوری است؛ در حالیکه مشک شرابی به منظور پر کردن آن زیر بغلش گرفته است (شکل ۳۳). چنین به نظر می‌رسد که در زمان ساسانیان نوشیدن از ریتون‌ها به این طریق مرسوم بوده است. همچنین حیواناتی نظیر خرس،

خرگوش و پرندگان در حال خوردن انگور از درخت تصویر شده‌اند. پیکره‌های زنان نوازنده در میان درختان تاک و آب یا کوه احتمالاً به عنوان نمادی از آنهایتا احاطه شده‌اند.

شکل ۳۴- روایت سوگواری نقش شده بر یک تابوت مرمری دوره ساسانی، موزه هنرهای زیبای بوستون، حدود ۵۵۰ تا ۵۷۷ م. (Glazier, 2018).

نمونه جالب توجه دیگر روایت سوگواری نقش شده بر یک تابوت مرمری دوره ساسانی واقع در موزه هنرهای زیبای بوستون مربوط به سال‌های حدود ۵۵۰ تا ۵۷۷ م. است (Glazier, 2018) (شکل ۳۴). این نقش متوفی را در حال نوشیدن از ریتون با سر گاو نشان می‌دهد که نوازندگان زیر یک تاکستان انگور از او پذیرایی می‌کنند. پیکره‌ها با چهره‌های سغدی، ایرانی و چین شمالی به نمایش درآمده‌اند. اگرچه این

احتمال وجود دارد که مکان یافت شدن تابوت قلمرو ساسانیان نبوده است، با این حال جریان‌های مشخص ساسانی در شکل‌گیری آن قابل توجه است؛ از جمله این موارد تراکم نقوش و نظم در روایت‌گری، درختان پربار تاک، دانه‌های مرواریدی در قاب مربع دور تصویر و بر روی پوشش اشخاص، تشابه چهره‌ها و ترسیم آنها از سه رخ، تأکید بر چشمان درشت پیکره‌ها و مهم‌تر از همه ریتون شیپوری شکل منتهی به سر موجود شاخدار (احتمالاً گاو) را می‌توان نام برد. حال و هوای چهره‌ها و پوشش سر آنها علاوه بر تأثیرپذیری از نمونه‌های چینی، یادآور انبوه‌هندیان در حضور بودا از جمله در نقاشی‌های آنها در غارهای آجانتا نیز بوده است. در این بین قسمت قدامی گاو در ریتون شیپوری نیز هم تداوم سنت‌های پیشین در هزاره اول ق.م و هخامنشی را نمایان می‌سازد و هم از آیین‌های میترایسم رایج نزد ساسانیان و هندی‌ها پرده بر می‌دارد.

شکل ۳۵- نقاشی دیواری از سغد پنجکنت، تاجیکستان، ۷۴۰-۷۵۰ م. (Hensellek, 2019: 838)

نقاشی دیواری پنجکنت^{۱۰} از دیگر نمونه‌های قابل مقایسه بوده که شخصی را با پوشش فاخر در حال نوشیدن از ریتونی با قسمت قدامی قوچ در ضیافت نشان

می‌دهد (شکل ۳۵). به نظر می‌رسد این فرد جز افراد متمول بوده و با گردنبندی از گل‌های چندپر به همراه دست‌بند و تزییناتی بر روی کلاه تصویر شده است. روبان‌های به اهتزاز در آمده و دانه‌های مرواریدی ممتد در قاب بالای تصویر الگوی مشخص ساسانی را در نقاشی نمایش می‌دهند. هنسلیک^{۱۱} (Hensellek, 2019: 854)

معتقد است که این مردان سغدی در مراسمی اجتماعی، بزمی و یا یک فعالیت مذهبی شرکت کرده‌اند.

نمونه دیگر بشقاب نقره‌ای مربوط به قرن ۴-۶ میلادی یافته شده از قندهار پاکستان و واقع در موزه بریتیش است. در مرکز پشت بشقاب تصویر مرد نیمه‌برهنه‌ای در حال نوشیدن از یک ریتون شیپوری در کنار زنی نیمه‌برهنه با ظرفی در دست و در اندازه‌ای کوچکتر نمایش داده شده است (شکل ۳۶). نقوش تزئینی ظرف با تکنیک برجسته‌کاری ایجاد شده‌اند. تصویر این شخص می‌تواند یکی از خدایان سغدی احتمالاً واشو^{۱۲} باشد (Ibid, 853). نکته جالب توجه دیگر ترسیم نقش خدا و زن در میان درختان انگور مشابه بسیاری از

شکل ۳۶- تصویر مردی در حال نوشیدن از ریتون شیپوری، قندهار، پاکستان، قرن ۴-۶ میلادی، بریتیش موزیوم لندن (Hensellek, 2019: 853).

نقوش رایج در هنر ساسانی بوده و تزیینات خیاری با امواج ملایم مشابه ظروف فلزی دوره هخامنشی است. با این حال چهره و بدن شاه و زن مقابل او مشابه نمونه‌های هندی به ویژه نقش بودا در نقش برجسته‌ها و نقاشی‌های متداول قرون ۳ تا ۷ میلادی ترسیم شده است.

نتیجه‌گیری

ریتون‌ها در انواع فلزی و غیر فلزی به عنوان یکی از اشیاء مهم شأن‌زا حداقل از هزاره چهارم ق.م تا پایان دوره ساسانی مورد توجه بوده‌اند. تنوع ریتون‌های فلزی در دوره ساسانی حاکی از ثبات ایدئولوژیکی این دوره در بازنمایی مفاهیم سلطنتی است؛ مضامینی که در قالب نمادهای حیوانی و گیاهی نمایش داده شده‌اند. با توجه به مطالعه انجام شده تأثیر نمونه‌های ماد و هخامنشی در فرم، شیوه ساخت و تزیینات ریتون ساسانی مجموعه آرتور ساکلر مشهود است. بازآفرینی نمونه ساخته شده شناخت قابل توجهی از مهارت هنرمند ساسانی در به‌کارگیری شیوه چکش‌کاری سرد دو یا چند تکه بر روی بدنه فلزی ریتون به جای استفاده از فن ریخته‌گری داشته است. در کنار چکش‌کاری استفاده از تکنیک‌های قلمزنی، روسازی، لحیم‌کاری، ملغمه‌کاری و اتصال محل‌های لحیم‌کاری با طلاکاری در پرداخت و تزیین ریتون از ظرافت دقیق و تکنیک‌های پیشرفته فلزکاری در دوره ساسانی حکایت دارد. علاوه بر آن ساخت ریتون در کارگاه فلزکاری نشان داد که فن فرم‌دهی به صورت حیوان در ریتون ساکلر بر خلاف تصور پیشین، برجسته‌کاری نبوده و به‌جای آن از تکنیک جنده‌کاری و پس از آن در پرداخت سر حیوان از قلم‌های روسازی و قلمزنی استفاده شده است. در کنار انتخاب هوشمندانه هنرمند ساسانی در استفاده از روش‌های ساخت و تزیین، همخوانی نقوش قلمزنی حیوانی و گیاهی با فرم ظرف و طرح موضوع‌هایی که ارتباط مستقیمی با مفاهیم اعتقادی دوره ساسانی داشته، سبب شده تا ظرف از یکنواختی خارج و جنبه شاهانه به آن داده شود و مفاهیمی چون حیات، قدرت و پیروزی را القا کند. با توجه به نتایج به‌دست آمده و رویکرد پژوهش پیشنهاد می‌شود مطالعه تطبیقی ریتون‌های ساسانی با نمونه‌های ماد، هخامنشی، هلنی و اشکانی از نظر فنون ساخت و مضامین تزیینی صورت گیرد. در کنار آن آنالیز عنصری و متالوگرافی به منظور ساختارشناسی مواد اولیه و شناسایی مراکز تولید می‌تواند در بازشناسی بهتر پراکندگی جغرافیایی ریتون‌های فلزی این دوره نقش مؤثری ایفا کند.

مشارکت درصدی نویسندگان: نویسنده اول مسئول گردآوری مطالب و مستندسازی مراحل ساخت اثر بوده است، نویسنده دوم مسئولیت ساخت ریتون را برعهده داشته است و نویسنده سوم مسئولیت گاه‌شناسی ریتون و تحلیل نقوش را برعهده داشته است.

تعارض منافع: نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

پی‌نوشت:

¹ - Chasing، ایجاد نقوش با استفاده از قلم‌های مخصوص و چکش بدون براده برداری از سطح فلز را قلمزنی گویند.

² - Rhyton

³ - Dorothy Shepherd

⁴ - Gilding

⁶ - HNo3

^o - Moh واحد سنجش سختی در سنگ‌ها و فلزات که از عدد ۱ تا ۱۰ شماره‌گذاری می‌شود.

^y - استفاده از ضربات چکش بر سطح فلز به منظور یکسان کردن نقاط لحیم‌کاری شده با ضخامت لبه‌های فلز

^h - برجسته‌کاری بر روی ظروف حجمی فلزی را جنده‌کاری می‌گویند، در این تکنیک فلز از یک سو چکش می‌خورد.

⁹ - Repousse

¹⁰ - Panjikent

¹¹ - Henselek

¹² - Wahšu

کتابنامه

- افشار، حمید، صحراپیما، ندا. (۱۳۹۵)، «ریتون یکی از مؤلفه‌های شناخت هنر و مذهب اشکانیان»، *مطالعات ایران‌شناسی*، ۲(۲): ۹۲-۱۰۶. https://is.iranology.ir/article_711188.html
- اکبرزاده، داریوش. (۱۳۹۱)، *آثار زرین و سیمین ایران زمین به روایت موزه ملی ایران*، تهران: نشر پازینه با همکاری موزه ملی ایران.
- بلک، جرمی و گرین آنتونی (۱۳۸۳)، *فرهنگنامه خدایان، دیوان و نمادهای بین‌النهرین باستان*، ترجمه متین پیمان، تهران: امیرکبیر.
- بهزادی، رقیه (۱۳۸۳)، *قوم‌های کهن در آسیای مرکزی و فلات ایران*، تهران: طهوری.
- بیانی، سوسن و امان‌اللهی وفاپی، مهدی. (۱۳۸۶)، *جواهر شناسی سنگ‌های قیمتی (زیورها)*، تهران: سمت.
- پاریاد، اختر. (۱۳۹۴)، «نقد و بررسی تطبیقی کارکرد نمادین شیر و گاو»، نشریه ادب و زبان فارسی، ۶۸ (۲۳۲): ۳۲-۴۷. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1133513>
- پوپ، آرتور اپهام (۱۳۸۷)، *سیری در هنر ایران*، گروه مترجمان زیر نظر سیروس پرهام، جلد ۱، ۲، ۷ تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- پیرنیا، حسن (۱۳۸۱)، *تاریخ ایران باستان*، جلد اول، تهران: دنیای کتاب.
- توحیدی، فائق (۱۳۷۷)، «بررسی هنرهای کاربردی ظروفی به نام ریتون در هنر ایران»، *موزه‌ها*، شماره ۲۰: ۲۴-۴۲.
- جابز، گروتورد (۱۳۷۰)، *سمبل‌ها (بخش جانوران)*، ترجمه محمدرضا بقاپور، تهران: مترجم.
- جدی، محمدرضا (۱۳۸۷)، *مهر و حکاکی در ایران*، تهران: فرهنگستان هنر.
- حسینی، زهرا السادات، سعیدی، محمدرضا، چایچی امیرخیز، احمد (۱۴۰۱)، «اصالت‌سنجی ریتون سیمین منتهی به سر شیر ماده منسوب به دوره هخامنشی موجود در موزه هگمتانه بر مبنای مطالعه تطبیقی»، *فصلنامه علمی اثر*، ۴۳ (۳): ۵۷۵-۵۹۰. doi: 10.30699/athar.43.3.574
- خانمرادی، مژگان و کریمیان، حسن (۱۳۹۰)، «هنر فلزکاری ایران در انتقال از ساسانیان به دوران اسلامی با استناد به شواهد باستان‌شناسانه»، *مطالعات هنر اسلامی*، ۸ (۱۵): ۱۱۱-۱۲۶. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1206798>
- دادور، ابوالقاسم (۱۳۹۳)، «نقوش و نمادهای گیاهی و حیوانی در سفالینه‌های دوران اسلامی ایران»، *نگارینه هنر اسلامی*، ۴(۴): ۱۸۴-۱۹۱. doi: 10.22077/nia.2014.490
- دادور، ابوالقاسم و مبینی، مهتاب (۱۳۸۸)، *جانوران ترکیبی در هنر ایران باستان*، تهران: دانشگاه الزهرا.
- دادور، ابوالقاسم، مصباح، بیتا. (۱۳۹۱)، «تأثیر دو فرهنگ هنری هلنی و ایرانی در شکل و تزیینات ریتون‌های اشکانی»، *باغ نظر*، ۲۱(۹): ۴۷-۵۸. https://www.bagh-sj.com/article_1702.html
- دادور، ابوالقاسم، مصباح اردکانی، نصرت‌الملوک. (۱۳۹۰)، *بررسی شکل و فرم در ریتون‌های ایرانی (هزاره چهارم قبل از میلاد تا پایان دوره ساسانی)*، *نشریه هنرهای زیبا*، ۲(۴۱): ۵-۱۲. doi: 20.1001.1.22286039.1390.2.41.1.7
- دادور، ابوالقاسم و منصور، الهام (۱۳۸۵)، *درآمدی بر اسطوره‌ها و نمادهای ایران و هند در عهد باستان*، تهران: دانشگاه الزهرا.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷)، *لغت‌نامه دهخدا*، به کوشش محمد معین و سید جعفر شهیدی، چاپ دوم، جلد ۵، تهران: انتشارات دانشگاه تهران
- رستمی، مصطفی، موسوی حاجی، سید رسول، افشار، حنا. (۱۳۹۸)، «نقش اسطوره‌های ایران و یونان در پیکرنگاری بخش قدیمی ریتون‌های اشکانی نسا (ستور، وزرامرد، گریفون و شیرسان)»، *پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، ۹(۲۱): ۹۷-۱۱۴. doi: 10.22084/nbsh.2019.13538.1591
- رهبر گنجه، تورج (۱۳۸۶)، «ریتون چیست؟»، *نشریه کیهان فرهنگی*، ۲۵۴: ۵۹-۵۶. <https://www.ensani.ir/fa/article/240577>
- ریاضی، محمدرضا (۱۳۸۲)، *طرح‌ها و نقوش لباس‌ها و بافته‌های ساسانی*، تهران: گنجینه هنر.
- سامی، علی (۱۳۹۳)، *تمدن ساسانی*، ج دوم، تهران: سمت.

- عبداللهیان، بهناز (۱۳۷۸)، «مفاهیم نمادهای مهر و ماه در سفالینه‌های پیش از تاریخ»، *مجله هنر نامه دانشگاه هنر*، ۱(۲): ۴۶-۵۹. <https://ensani.ir/fa/article/9682>
- عمویان، فروغ و بلخاری قهی، حسن (۱۳۹۸)، «مطالعه تطبیقی فرم و عملکرد ظروف آیینی و نمادین ایران با تأکید بر ریتونها»، *مطالعات عالی هنر*، ۱(۱): ۵۳-۶۵. <http://art-studies.ir/article-1-51-fa.html>
- فرهمندی، گلناز، ۱۳۸۹، *بررسی منشأ ظروف جانورنگار ایرانی در فرهنگ و باورهای اقوام کهن ایرانی و غیر ایرانی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد صنایع دستی، تهران: دانشگاه هنر.
- کالیکان، ویلیام (۱۳۸۴)، *باستان‌شناسی و تاریخ هنر در دوران مادی‌ها و پارسی‌ها*، ترجمه گودرز اسعد بختیار، تهران: پازینه.
- کامبخش‌فرد، سیف‌اله (۱۳۸۰)، *سفال و سفالگری در ایران*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- کخ، هاید ماری (۱۳۷۹)، *از زبان داریوش*، ترجمه پرویز رجبی، تهران: کارنگ.
- گانتز، سی و جت، پل (۱۳۸۳)، *فلزکاری ایران در دوران هخامنشی، اشکانی و ساسانی*، تهران: گنجینه هنر.
- گیرشمن، رمان (۱۳۹۰)، *هنر ایران در دوران ماد و هخامنشی*، ترجمه عیسی بهنام، تهران: علمی و فرهنگی.
- گیرشمن، رمان (۱۳۷۸)، *ایران از آغاز تا اسلام*، محمد معین، تهران: نشر ثالث.
- ماسون، میخائیل یوگنیویچ و یوگانچنکووا گالینا آناتولیونا (۱۳۸۴)، *ریتون‌های اشکانی نسا*، ترجمه رؤبا تاجبخش و شهرام حیدرآبادیان، جلد دوم، تهران: بازتاب اندیشه.
- محمدپناه، بهنام (۱۳۸۹)، *امپراتوری فراموش شده*، تهران: سبزان.
- محمدی‌فر، یعقوب و امینی، فرهاد (۱۳۹۴)، *باستان‌شناسی و هنر ساسانی*، تهران: شاپیکان.
- محمدی‌فر، یعقوب، رستگار، مینا و همتی‌ازندریانی، اسماعیل (۱۴۰۳)، *تجلی مروارید به‌عنوان عنصری کارکردی یا مفهومی مقدس در هنر ساسانی*. *فصلنامه مطالعات باستان‌شناسی پارسه*، ۸(۲۹): ۱۰۵-۱۲۷. doi:10.22034/PJAS.8.29.105.۱۲۷-۱۰۵
- مشتاق، خلیل (۱۳۸۷)، *هنر و معماری ایران در دوره باستان و دوره اسلامی*، تهران: آزاد اندیشان.
- مصباح، بیتا و دادور، ابوالقاسم (۱۳۹۸)، «تحلیل اسطوره‌شناختی مفاهیم مؤثر بر شکل و فرم ریتون‌های هخامنشی». *باغ نظر*، ۱۶(۷۲): ۲۱-۳۲. doi:10.22034/bagh.2019.87458.۳۲-۲۱
- مفید، حمیده (۱۳۹۳)، *مطالعه تحلیلی و کاربرد ظروف تکوک با رویکرد مردم‌شناسی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده هنر و معماری اردکان، گروه صنایع دستی.
- نعمتی، محمدرضا و صدراپی، علی (۱۳۸۷)، «پژوهشی در فرهنگ و هنر دوره اشکانی در فلات مرکزی ایران بر اساس تکوک‌های مکشوفه از محوطه تاریخی ولیران دماوند»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، ۴(۵۹): ۲۷۹-۲۹۷. <https://www.sid.ir/paper/487810/fa>
- ویدن‌گرن، گنو (۱۳۷۷)، *دین‌های ایران*، ترجمه دکتر منوچهر فرهنگ، تهران: انتشارات آگاهان ایده.
- هارپر، پرودنس (۱۳۸۱)، *نقره ساسانی*، تاریخ ایران کمبریج (از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان)، ترجمه حسن انوشه، ج ۲، تهران: امیرکبیر.
- Boardman, Johan. (2000). *Persia and the West*. London: Thom and Hudson Ltd .
- Carter, M. L. (1979). An Indo-Iranian Silver Rhyton in the Cleveland Museum. *Artibus Asiae*, 41(4), 309-325. <https://doi.org/10.2307/3249540>
- Harper, prudence, O. (1978). *The Royal Hunter, Art of Sasanian Empire*, New York, Asia Society.
- Hensellek, Betty. (2019), A Sogdian Drinking Game at Panjikent, *Iranian Studies*, 52(5-6): 837-857, <https://doi.org/10.1080/00210862.2019.1667224>.
- Jacobson, Esther.(1995). *The Art of the Scythians: The Interpenetration of the Cultures at the Edge of the Hellenistic World* . London: E.j.Brill .
- Kawami, T. S. (1992). *Ancient Iranian ceramics from the Arthur M. Sackler collections*. Arthur M. Sackler Foundation: Distributed by Abrams.
- Masson, M. E. (1982). *The parthian rhytons of nisa*. Firenze: Le Lettere.
- Melikian-Chirvani, A. S. (1996). The Iranian wine horn from pre-Achaemenid antiquity to the Safavid age. *Bulletin of the Asia Institute*, 10, 85-139. <https://www.jstor.org/stable/24048890>

- Shepherd, D. G. (1964). Sasanian Art in Cleveland. *The Bulletin of the Cleveland museum of Art*, 51(4), 66-92. <http://www.jstor.org/stable/25151993>.
- Simpson, J. (2005) "the Royal Table". In John Curtis and Nigel Talliss(Eds.). *Forgotten Empire the World of Ancient Persia*.pp.104-131. London: The Trustees of the British Museum .

ACCEPTED MANUSCRIPT